

КОРЕНИТЕ НА ЧОВЕШКИЯ ДУХ (ГЕНЧО СТОЕВ)

СТЕФАН ВЛАХОВ — МИЦОВ

„Цената на златото“ е най-популярното произведение на Генчо Стоев. В съзнанието на читателя дори заглавнето на тази повест изниква автоматично със споменаването на името на белетриста. Без да отричам несъмнените достойнства на творбата, винаги съм намирал за несправедливо загърбването на останалите книги на писателя, без които не сме в състояние да схванем не само идейно-концептуалните опори на неговото творчество, но и особеностите на художествено-естетическия му натураел и развитието на неговата поетика. В традиционните представи на критиката за този автор едно твърдение за развитие и обогатяване на поетиката би изглеждало странно, защото пред нейния съд творческата физиономия на Г. Стоев се представя по следния начин: начало през 1953 г. със сборник от очерци, вдъхващ умерени надежди, последвано от 12 годишно мълчание, изпълнено с творчески и житейски коллизии, ярък взрив в 1965 г. с „Цената на златото“ и оттам насетне в „Лош ден“, „Като лястовици“ и „Циклопът“ движение в подножието на достигнатия връх. В това отношение съдбата на Г. Стоев в очите на ценителите е сходна с тази на Г. Мишев, който според тях все не може да постигне равнището на повестта „Матриархат“.

В сянката на „Цената на златото“ остана и нейното продължение „Завръщане“, отделено с повече от десетилетие от нейния триумф. Като че ли съществува орисия над българските писатели да не успяват напълно с продълженията на своите шедеври — достатъчно е да си спомним за тетралогията на Д. Талев, та до пресните случаи с „Биографии на писатели, генерали и трети лица“ от С. Янев, „Земя за прицел“ от Св. Бъчварова и т. н.. Но в случая с двете части на повестта на Г. Стоев играе роля не само художествено-творческият подход. Според мен в концептуално отношение „Завръщане“ е напълно равностойна на „Цената на златото“, нещо повече, авторите внушения биха останали непълни, ако ги анализираме и тълкуваме независимо една от друга. Белетристът е успял да улови народностния дух в различни гранични състояния — между мирния живот и въстанието, и в обратната градиция — между освободителната руско-турска война и мирния живот на българската държава. Но съществува качествена разлика между това отиване „към върха“ на народната сваят и „слизането“ оттам — разлика не само конкретна историко-психологическа, а и по отношение на възприемането ѝ от съвременниците. Независимо от тъмните петна в народностния характер „Цената...“ е балада и химн на победата, на надеждата; въпреки личното достойнство на Павел Хадживранев и останалите поборници „Завръщане“ е творба за поражението, за обезсмисления живот на личността от обществените институции дори когато тази личност забогатява и просперира. Личността в творчеството на писателя е барометър за равнището на обществените отношения, за обществената чест и достойнство и неслучайно пътят на баба Хаджийка и малката Деянка към смъртта придобива измерение на грандиозно жертвоприношение в името на бъдещето, а пътят на Павел към червения фенер на проститутките отброява

началните мигове на личната му поквара в отровната атмосфера на социалното разложение. Това е завръщане към нищото, към дъното, за да избликнат след време новите филизи на надеждата и всичко да започне отначало. Защото общественият кръговрат се нуждае от нови, чисти, непреломени хора, от жертвоготовни романтици.

„Цената на златото“ е философско-исторически роман, лаконичен и съдържателен препроцит на българската родова психика и характер в краткия хронологически отрязък на Априлското въстание в едно от най-ярките му огнища — Перуцища. Тази малка повест и нейните герои са буквално разнищени от литературната критика, трлкуванията и анализите върху нея надхвърлят многократно обема на нейните страници. Едва ли може да се прибави нещо повече към изказаните и верни, и спорни, и елементарни в редица случаи становища и преразкази. Повестта излиза през 1965 г. в разгара на споровете между историците за движещите сили на Априлското въстание и ролята на буржоазните среди в осъществяването му. По онова време творбата на Г. Стоев бе художествена аргументация на представата за него като буржоазно-демократическа революция. Това не бива да оставя впечатление, че „Цената на златото“ е художествена интерпретация на историко-социологически казус. Майсторството на писателя се прояви в съчетаването на индивидуалния рисунък с мащабните социални обобщения, в насищането на образите на героите с типологически нюанси и измерение. Фактът, че поетиката на творбата се оказва на равнището на нейната зряла концептуалност, определи възловото ѝ място и роля в съвременния литературен процес.

ГЕРОИ И ПОЕТИКА

Въздействието на повестта идва по много линии — идейно-тематичен замисъл, оригинален подход, монолитни сякаш изсечени от вечността герои, бистър и ароматен език, чудесен стил, но се центрира в една точка — усещане за нещо единно, което ни привлича и покорява със своята сила, изкована на един дъх, като песен и проклятие. Сякаш в тези страници е затворена тайната на българина, минал и днешен, за неговите неизвими от времето опори, белязани със знака на преображението в неизменността. Подобно чувство изпитвам, когато се докосна до романа „Антихрист“ на Емилиан Станев — все същата дълбочина, сътворена от магията на словото, от уменното да попива в себе си живота в историческите, социалните, духовните му връзки и зависимости, да бъде тайник на родовата и обществената памет.

Прологът в „Цената на златото“ е изтъкан от легендарна епичност, скрита зад хронологическата предистория на Перушенската драма. Във всяка следваща от деветте му части разказът ускорява своя ход, прищипорван от действията на героите: досегашния им живот, традиции, мисли и чувства са изтръгнати от стереотипните им форми и така размесени и неподвластни на бившите им притежатели ги отвеждат отвън конкретното историческо време. В цялата повест то ще присъствувва само като фон, на който освободени от стягащите ги исторически рамки ще мерят сили представите на човека за народностна и социална чест и достойнство, за морал и нравственост, за единството и конфликта между личността и обществото и взаимната им обвързаност.

Повестта има за прицел гибелта на славния Хадживранев род и възкресените надежди на българщината в пламъците. Тези надежди, чието начало са отрязаните робски плитки на бъдещия даскал Петър Бонев и съчучениците му, визуалният акт на отхвърляне на робството в душите, чийто икономически гарант е натрупаното злато. Цената му е много висока — нейното име е народностното самоосъзнаване и свестяване. За старите първенци като хаджи Враньо „който има злато, той има и чест“, но техните наследници дирят и другата половина на честта, която се нарича свобода и национално достойнство. Това са двете страни на общата верига — еднакви в смъртта, но различни в пътя към нея, в ролята и смисъла, който ѝ придават.

В лицето на хаджи Враньо и другите чорбаджии, а от другата страна Даскала и синове им, се сблъскват две философии за житейския път на човека, прагматично-реалистичната и романтичната. И макар да се отричат, те са двете лица на един и същ процес, на един и същ пламък. Павел е новата крачка на баща си, която той не би направил никога по своя воля, колкото и тайно да му се иска. Неговите заплахи срещу „хаирсътите“ ще се редуват с работата му по изготвяне на фишеци за стрелците, а заровеното злато в къщата му дирижира неговите колебания. Цената на златото в очите на въстаниците има стойност на практическо средство за набавяне на джепане, високата му ценност се определя от възможността то да бъде в услуга на техния идеал. Независимо от различията, от готовността да се борят и защитават жадуваната промяна, от опитите да се заобиколи очакваното зло, в дните на народностен подем българското, народностното заглушава страха за собствеността, трезвия глас на измъкналия се с цената на съсипващ труд и спекулации от бедността и социалната уравниловка имотен селянин. Още в Пролога ставаме свидетели на динамиката на поведението на враньовското и петърбоневското начало, подсилено от „неутралните“ лупенизираны кръгове, от които ще се пръкнат най-отровните цветя на българския небосклон след Освобождението. В сравнение с различните социални прослойки, потушителите на въстанието са разкрити еднопланово — като грабителни, различаващи се единствено по формите и средствата за добиване на плячка. Г. Стоев е останал верен на историческата истина и в обрисовката на хайтите на Мемедаа Тамръшлията, но и на Исмаил ага, като чрез неговия образ времето заличава конкретните измерения на събитията и ги превръща в среща между две идеологии, два светогледа — два свята:

НАЦИОНАЛНИ И СОЦИАЛНИ МОДЕЛИ НА ОБЩУВАНЕ

Исмаил ага за разлика от потурнаците на Мемедаа е истински турчин и нему се пада не само в мирния живот като дост на хаджи Враньо, а и в надвисналата трагедия да бъде най-близко до него. За негова изненада само физически, тъй като въстанието като с един замах е свалило обивката на приятелските им отношения. Думите на умирация хаджия: „Какво ново от благословеното село Устина? . . . Здрави ли са всички. . . живи ли?“ звучат гротескно и откриват булото на хладната любезност, на един възпроизвеждащ се многогодишно стереотип на общуване, зад който е имало и респект, и страхопочитание, само не топлинка и приятелство, както си е въобразявал Исмаил ага. Хаджията е играл различни социални роли спрямо околните българи и турци с изключение на жена си Гюрга и синове си, мърсял се е с грехове в името на тяхната чистота, трупал е имот заради бъдещото им добруване. И разкаянието в последните му часове е разкаяние на човек, който предпочита сигурността на живота, отколкото поривите на освобождения от условностите. Неговата вина пред тях, както той я усеща, е, че не ги е омърсил и обвързал с произхода на трупаното злато, като ги лиши от илюзии и ги запази живи, но грешни. Тъкмо обратното на старата хаджийка, за която на младини е нямало по-висше благо от живота и в негово име е била готова да помюсюлманчи тежко болния си син, в дните на бунта „много пъти бе клепа и разклевала“ Даскала, но в кошмара след поражението загива с невръсната си внучка с гордото усещане, че е достойна за синове си, че защитава „красотата и честта“ на своя български род. Величието ѝ е още по-голямо, защото е успяла да потуши в себе си не само порива за оцеляване, а и гласа на майчината любов. Този заключителен акт увенчава докрай нравствено-естетическата победа на баба Хаджийка над опитите на Исмаил ага да се доближи до нея в нещастieto, да заличи пропастта между тях. Именно издълбаната пропаст между роба и господаря е гаранция за бъдещата свобода, за политическото съзнание, за възкресяването на народностната чест. И нямат значение личните качества на индивид като Исмаил ага, човешките му достойнства, открояващи се на фона на болката по липса

на своя челяд, дори нанесеното му поругание, което моментно го изравнява с българската рая.

Тук става дума за нещо, което стои над личността, над общочовешките разбирания за хуманизъм и благочестие. Необходимо е тази еманипация дори когато е неочаквана за волята на отделната личност; баба Хаджийка и Исмаил ага вече не са предишните познати, а контактуват като членове на различни орбити, които никога вече няма да се слеят помежду си. Хаджи Враньо е олицетворение повече на социалното начало — единствено на тази основа взаимодействие между Исмаил ага и него все още е допустимо. Старият е готов да сключи с него сделка за изцеляването си, така както е готов да заплати определена сума откуп на хайтите на Тамръшлията в името на оцеляването на селото. Тук съгласието или отказът зависят от величината, сумата, от цената на златото, с което се измерва животът. Икономическата сила на раята вече не прави впечатление на Исмаил ага, дори и когато нейните първенци са му равностойни по богатство и лично достойнство, надмощието си е оставало негово — на господар, завоевател, покровител.

В дните на възстанието ударът, който получава, е от две страни — социално и народностно уязвен от голтаците на Тамръшлията, които просто избиват някогашните си сънародници — перущенци, но се гаврят с „правоверния“, с родовата му чест, с осветените правила на взаимоотношенията в империята с оглед на религиозните, народностните и социално-класовите белези. А и самите българи не само в лицето на загиналите с оръжие, а и такива като баба Гюрга по сила и достолепие стоят вече над него, защото са срязали обвързващите ги допирни точки — душевното покорство и властността на парите. Цената на златото за тях изключая стария хаджия, чорбаджията Рангел Гичев и останалите първенци е по-ниска от човешкото достойнство („Това бе по-важно и от имота, и от златото, и от живота дори, защото отсега нататък само то би могло да ни дава цена“) и народностната чест и не може Исмаил ага да възстанови прекъснатите нишки с хаджи Враневия род посредством старата хаджийка. А без нея се изгубва смисълът на неговия живот; достойнството и честта му биха имали цена само в дръзките ѝ очи и неистовите му викове в Каштрахан: „Уми момци бяха твоите синове, бабо хаджийке-е! Чисти момци-и!“ са последният опит за възстановяване на някогашния, макар и илюзорен, духовен контакт, а оттам и вътрешната хармония, „вярата в своето благородство“ и мира със себе си.

Но срещу него вече е изправена не беззащитна жена, а възплътеният в нея дух на българския род, чрез нея говори идеализираното в народната памет негово минало, възродено от кинжалите на страстта, погълнала копнежи, чувства, болки и издевателства. С усета на антична пророчица баба Хаджийка е разбраа, че достойният път след неуспешния бунт отвежда към смъртта, макар да знае прагматичната истина, че „животът си е живот — и под турско знаме, и под българско. . .“. В този миг тя е далече от целия си досегашен живот, отрича го смело и жестоко, обезсмисля го със своето поведение и, отхвърлила натрупаната вековна мъдрост за оцеляване у роба, е вече недостижима за своя мъж, за Исмаил ага и другите оцелели, включително за живия си син Павел. —

Генчо Стоев е извел личната драма на Исмаил ага като поанта на цялата по-вест: „Щом си правоверен и ага, винаги ли създаваш предатели, лъжовност и винаги ли настъпва час, в който ставаш убиец дори когато си по-благороден и по-справедлив от другите?“

— Геронте в „Цената на златото“ независимо от индивидуалните и етно-социалните си характеристики са обвързани помежду си със здравите нишки на социалното и народностното и хармонията между тях осветява за кратко само най-еличните мигове от живота на един народ, когато идеалът е влетен в бойното му знаме. Лични и групови страсти, стереотипи от мирновременния живот, сметки, осветени от блясъка на трагедията, от величието на подвига, искрят с благороден блясък, сякаш настъпва следисторически хаос, от който ще изплува нова подредба на света. И един-

ствено укритото някъде злато в очакване на новите си или оцелели господари под-сказва орисията на човешката съдба, от надеждите към крушенията и оттам към новото въздигане.

„ЗАВРЪЩАНЕ“ ПО КРЪГОВА ОРБИТА ИЛИ. . .

Когато е пришел продължението на „Цената на златото“, Г. Стоев несъмнено е отчитал трудностите по своя път. Защото в случая не става дума толкова за разкриване битието на оцелелите живи поборници, чиито идеали са безвъзвратно сринати в прахта, а за убедително художествено пресътворяване на новото време. „Завръщане“ се отличава по форма и стил от първата част, тук и сюжетната хронология, и ретроспекциите в потока на съзнанието у героите, и различните гледни точки са характеризирани по-обстоятелствено, колкото и да са наситени с драматични събития и независимо от личните трагедии. В цялата повест имаме усещане за нещо конкретно, визуално-прагматично, което често психологически намалява обаянието при една съпоставка с предишната творба. Сякаш виждаме Павел Хадживранев да слиза от билото на надеждите, да крачи обикновен и незабележим по пазарджишките и истамбулските улици, скрил на завет у себе си републиканските убеждения, една подгонена сянка на жадуван възход, чиято дързост е влязла в клопката на тънки пресмятания, хитро манипулирана от княжеската институция и воля. Всичко в тази повест изглежда гротескно, фарсово-недействително. Имам чувството, че присъствувам на спектакъл, в който героите са марionетки и играят по внезапните хрумвания на своя наставник извън сцената.

Г. Стоев е успял да разкрие добре тази безизходност на индивида, управляван от чужда далечна воля, зловонната атмосфера, която ражда чудовищни подлещи в една свободна държава. В това отношение съдбата на Павел е близка до тази на баща му и Исмаил ага — пленници на обстановката, изтръгнати от своя корен и измъчени във вярата си. Като че часовникът на даскал Петър Бонев със застинал циферблат по времето на българската трагедия (сякаш за нея няма реални времеви измерения) отново е пуснат в движение и бърза да навакса изгубения си ход. Но това вече не е неговото време. Дните и годините текат едва ли не в обратен ред, завръщането към страха и несигурността, към първичните страсти и робската психика, величана като вярна служба и патриотичен дълг, отново е обзело героите. Естествено цялостно връщане към времето преди е невъзможно не само заради формалната замяна на султана с княза, а и от доброволно заюздения дух на едно общество. Когато пантите на Тамръшлията завръзват Исмаил ага за яхърската халка в конюшната, той усеща в себе си неизлечима обida, по-късно героите ще обясняват доброволното си обуздаване с целесъобразност и дори ще го представят (адютантът Кардашев) като надежден тактически ход. И самият Павел в началото изпитва мазохистична радост от обвиненията в предателство, които съпътствуват издигането му до княжески градоначалник и които сочат, че „старият идеал за република е все още жив, макар и мнозина да бяха погинали за него“.

Във времето на въстанието скалата на патриотичните и правствените добродетели е била ясно очертана — достойнството, честта, страхът и подлостта нямат синоними. След Освобождението те са разтворени в критерии с променливи граници, които в зависимост от обстановката, личната и класовата изгода могат да бъдат с едновременно прогнаноположен знак.

„Лъжовният свят“ на Исмаил ага е станал още по-лъжовен, но е възстановил двете си основни опори — богатството и властта. И все пак времето на уталожването на националните страсти за сметка на социалните изгласква напред понятията като хуманизъм и новещина, старите представи за достойнство и чест като алтернатива на следосвобождениската парвенющина. Знаменителен факт е, че републиканецът и бивш бунтовник Павел, гоенет „своите“, намира убежище в къщата на убица и гра-

бителя Тамръшмята. Акт на предателство към националната кауза в името на живота? Или компромис заради бъдещия успех — републиката? Конформизмът в житейското поведение на героя стъпка по стъпка го отдалечава от неговите идеи („В клетка си Павльо, и всички сме в клетка“ — ще каже мюфтията), все по-бледи стават те и се изгубват в сюжетната интрига, наситена с много разклонения и извивки, която отмерва надеждите на героя, че не всичко е загубено, че съществуват, макар и крехки, човешки идейни и нравствени опори, на които можеш да разчиташ, за да прекратиш в бъдното. Но обкръжението на младия Хадживранев — двуличници, напласени хорица, отвлечени романтици с неясни социалистически мечтания и опитите им да търгуват почтено или не с ореола му на поборник и републиканец, чертата липсата на перспективи за големи идеи. Изборът пред него в зората на въстанието е смърт в името на свободата или живота, откупен със златото на хаджи Враньо, алтернативата днес, освен гибел в знак на протест, е да вземе роля на оперетъчен герой от службарска пиеса с постановчик князът или мирен опит за завръщане към началото на пътя. Завръщането на Павел към действителността след Освобождението е събуждане от романтиката, от илюзиите, отвели него и другарите му към въстанието: съвременността, която той дамира, е малко по-различна от тази на робството, защото ореолът на националната свобода вече не блести така ярко, а за сметка на това е отприщен язът на страстите, компенсационният стремеж за живот и имот, цената на златото е вече твърде висока, то е мярка за всички неща. И решението на Павел за „междинен“ път, рано или късно, ще го въввлече в бащиното русло — да завъди свой род и направи златото верен слуга, но обречен на провал, тъй като единствено на собствения гръб и съвест човек може да разбере думите на стария хаджия за „чистотата“ и „омърсяването“.

Смъртта на Марина фиксира началото на истинското трагично завръщане на Павел към прагматизма на хаджи Враньо, което ще бъде без големи илюзии и надежди, просто едно физическо съществуване, произвано от време на време от жажда за реванш. Но като символ на някогашното време на чисти илюзии, дори с незавидната си следосвобожденска съдба и душевни колизии животът на П. Хадживранев има смисъл, ако не за него самия, то за новите поколения, които виждат в поборничеството одухотвореното въплъщение на „чистата и свята република“ — на Левски. Върху омекалите плещи на обезверените Хадживраневци ще минават младите хора и младите идеи, ще оживее приемствеността, за да оплоди с вяра идващия живот. Ето защо „Завръщане“ далеч не е само разказ за една лична съдба, за родовия корен, за видимата надежда на индивида и социалното му обкръжение в бъдещата Промяна, а се превръща в белег на един незабележим още на хоризонта нов морал и идеология, чиято проява е неминуема, и която ще затвори още един историко-психологически цикъл на мъжество, предателство и победа от националната ни история.

ЕДИНСТВО В МНОГООБРАЗИЕТО.

Всяка от малобройните творби на Генчо Стоев има специфична тематична насоченост — сборникът с новели „Като лястовици“ и романът „Лош ден“ са посветени на работническата класа, „Цената на златото“ и „Завръщане“ — на революционно-историческата тема, романът „Циклопът“ — на съвременните хора с пагон. Ако свържем особеностите на белетристичната поетика във всяка от тези „групи“ с големия им тематичен и хронологически диапазон, можем да останем с убеждението, че писателят още дири трайните основи на своите интереси. В действителност един по-внимателен прочит на цялото му досегашно творчество свидетелствува, че той отдавна ги е открил. Дори в илюстративната асоциативност на изреждането: историческа, революционна, военно-патриотична, работническа тема се открояват основните ядра на динамиката в човешкото битие, екстремните ситуации, характеризиращи неговата про-

мяна, синтезното единство и дълбочина на творческия натурален и художествено-естетическият замисъл на автора.

Всяка от тези „теми“ и сама по себе си е реалност и символ на градежа, развитието, въздигането на българския дух, обединена с другите чрез многопосочните изяви на дълга, патриотизма и хуманизма у отделната личност и обществото като цяло. Не е учудващо, че интересът на Г. Стоев към силните и здрави опори в социалистическото общество го отведе още в началото на творческия му път към проблемите на работническата класа, която за него е барометър за състоянието и перспективите на днешното ни и бъдещото развитие. Строителите на общество от очерците, новелите и романа на автора „Лош ден“ независимо от житейските промени в тяхната съдба през годините, отделящи творбите на белетриста, запазват чертите си на горди, сурови и откровени личности, които всяват респект у заобикалящата ги среда и сред читателите. Авторът е далеч от мисълта да идеализира техния характер и поведение, да ги превръща в книжни ангели, нито пък да кокетира с „конфликтността“ им и с първичността на реакциите и поривите им. Художествено им претворяване върви по пътя от неподправената естественост на тяхната индивидуалност към социалната типологизация и духовно-психологическото обобщение. Нищо човешко не е чуждо на хора като Господинката, „царя на монтажниците“, Малкия лъв, Златния от плт и кръв като всички нас, но подреждащи живота си по друга скала на ценностите, в която парите, ордените и славата не са крайната цел.

Авторът е разкрил вътрешната им драма на личности, които живеят с работата си, която за тях е проява на новите междуличностни отношения, социален разрез на най-висшето човешко общуване посредством труда. Сблъсъкът между кредото им на личности и творци и реалността предизвиква духовното им затваряне в пределите на интимния свят, без това да води до компромиси във външното им поведение. Тези герои по силата и целенасочеността на своя характер, по готовността да се борят докрай за истината, каквато я виждат очите им и я чувствава сърцето им, по мъжеството, с което укриват от близките вътрешните си драми, са родствени на самия белетрист. Смисълът на техния живот минава през уюта на дома и семейството, по заобикаля мимикрията на еснафското щастие, цената на трудовете успехи е много висока, но не дотам да загърби жаждата за човешка топлина, хармония и любов в благородното съревнование между хората. Привидната им суровост дори в личния живот е броня за деликатната им и ранна чувствителност, беззащитна не само за подмолните удари на заобикалящата ги среда, а и за високия им изпепеляващ критерий, насочен първо към самите тях. Неслучайно белетристът ги оприличава на ластовници (в едноименната новела), свикнали да живеят свободно, да не хленчат и се преструват, да не броят скъпернически разликата между „даденото“ и „взетото“ от обществото и сами да намират изход от положението, в което са попаднали. Такива са и съпътстващите ги като равностойни партньори женски образи в творбите — опитали от сладостите и грубостта на живота, попили в себе си мъдростта и стоицизма на своето време. Особеността на тези „чепати“ в очите на умерените конформисти герои, които живеят с радостите и болките на колегата, на съседа, на приятеля, на големия свят, се изявява чрез формата, структурата и композицията на самите творби — осъществени като верижни фрагменти от действителността, наситени с ретроспекции, със спомени и вътрешни монолози. Емоционалното съпричастие и гражданският нерв на Г. Стоев са намерили израз в енергично повествование с честа смяна на душевното състояние у героите, разкрито чрез пластичния и образен живот на словото, широта и многозначност на художествените внушения.

Едва ли можем да твърдим, че работниците от разказите и новелите на белетриста са събирателен образ на Чико от романа „Лош ден“, но във всеки от тях има зрънце от открития му пряк характер и по детски наивно-доверчиво отношение към живота. Чико е герой от началото на свободното развитие на социализма у нас; той носи у себе си безелите на първия сблъсък на човешката природа с действителността, неговата душевност регистрира първите колебания и съмнения в единството

между теория и практика. Началото и краят на романа, който проследява един ден от живота на бригада за комунистически труд, открехват интимни пролуки от живота на „големия“ човек, който движи съдбините на провинциалния град, а изложението върви циклично-хронологически, като фиксира повече чрез вътрешни монолози, отколкото с видимо поведение светогледа и душевността на героите. Вертикалната и хоризонталната „планировка“ са нужни на белетриста, за да разкрие сблъсъка на гледните точки, формирани от равнището на „птичия поглед“ и на непосредственото общуване с действителността и многобройните верижни реакции по тези линии, открояващи сложната динамика на човешките съдби. Благодарение на тази „рамка“ и на заключителния диалог между Гачевски и Ремс авторът не оставя и грам съмнение за причините, дали възможност под видимата покривка на напредъка да се загнезди авторитарният бацил на управлението, „успехите“ в икономиката да завоалират противоречията в социалните и междуличностните отношения, временното равнище на материалното благоденствие да скрие деформацията на личността. Ето защо всъщност романът на Г. Стоев е за моралните и нравствените норми в цялото общество, за принципите, които определят хармонията между членовете му, за удовлетворението от извършения труд и най-сетне за мястото на всеки от нас в професионалната социална и нравствено-естетическа йерархия в зависимост от личните му достойнства. Неговата цел е и приемствеността между различните поколения в сферата на идеите и на практиката, и за новите отговорности, които изискват съобразяване с реалностите от позицията на доверие към човека и съпричастие към проблемите му. Белетристът използва микромодела на общността, за да покаже скрития поглед на редовия член на обществото по глобалните му проблеми, натрупвани в обикновеното, делнично време, когато човек има усещането, че всичко около него е спокойно и неотменно. Убеждението на Г. Стоев, че именно в безименните, сякаш празни дни се кове голямото, трайното, което избухва като фойерверк в драматичните исторически ситуации, го предизвиква да изследва педантично битието на героите от бригадата и извън нея, да се вслуша в импулсите на гражданското им неспокойствие. Един от основните проблеми в романа е за приспособяването на личността към обстоятелствата, посоката и цената на това взаимно обвързване в демографски и социален план. Авторът се интересува не толкова от обективните аспекти в приспособяването на героите към стандартите и условностите на големия град, които носят разнообразието на лично, понякога и болезнено изживяване от раздялата със селото, а от принципи и обстоятелства, които искат да минат за обективни и закономерни, а са всъщност истинска диверсия по отношение на хората и техния живот. Г. Стоев умислено е избрал младежа Чико — естествен, пряк и доверчив в отношенията си, спонтанен и първичен в реакциите — за централен образ в романа.

Благодатен е този негов герой с непредсказуемото си поведение и „неогладени“ разсъждения, неудобен за вмъкване в шаблона, на който трябва да отговарят членовете на такава бригада, за по-автентично разкриване на опитите да се пречупи индивидуалността на личността и под предлози за развитие, за възпитание и дисциплина да ѝ се надене морда, която щяе превърне в пионка на нечии „висши принципи“.

Съдържанието на термина приспособяване има няколко страни — на оцеляване, което диктува инстинктът за самосъхранение при избора живот—смърт, избор недоброvolен, направен под заплаха; на доброволно взето решение безкористно или поради изгода — каквото в романа е поведението на един Флори, и като частична негова антитеза — това на другите членове от бригадата; и на фиктивна доброволност, при която съмненията получават най-честия отговор „така трябва“. Природно будната натура на Чико не му позволява формално присъединяване към принципи, които взаимно се изключват, а честното му отношение към света около него отхвърля категорично мисълта за сделка със съвестта си. Тревогата в романа идва не само за съдбата на Чико, а и от липсата на каквито и да е скрупули, у мнозина от бригадата, навикнали вече да се подчиняват и изпълняват, без да подлагат на оценка спуснатото

„отгоре“. В този смисъл, макар и писана преди близо четвърт век, творбата е актуална и днес, когато е необходимо преустройство във всички области на живота.

Успехът на Г. Стоев е дошъл по линията на прецизния аналитичен разбор на мислите и чувствата на героите, мотивите за тяхното поведение, дошли като пресеца на точка на индивидуалното им възпитание, влиянието на условията във и извън колектива, традициите и условностите, които ги обвързват. И все пак в сравнение с „Цената на златото“ и „Завръщане“ в този роман авторът се разкрива не толкова като белетрист художник, колкото като социален психолог, който осмисля един казус от философско-историческата, нравствено-естетическата, интимно-личностната и идейно-художествената му страна. Типична особеност на романа е смяната на времевата в действително, характерна и за романите на Драгомир Асенов — от минало свършено към сегашно историческо, и обратно. Причината за това откриваме в стремежа да се смени ритъмът на повествованието и като се насища сегашно историческото време с повече обемност да се извеждат по-убедително, едновременно чрез директно-публицистичен изказ, обобщаващи символи и метафори и подтекстови внушения, основани на многозначност на словото, посланията на автора. Непринудеността на изказа е постигната чрез лаконичност на детайлите, изразителност на диалога, наситен с междуметия, кратки насечени изрази и вметнати съждения, от които струят висока емоционална температура, динамика и страст, отговарящи на първичността на съзнанието у Чико и колегите му. Иначе сюжетът е твърде опростен и се развива около изчеването на Мичона от женското общество и опита на Флори да я изнасили, което провокира активността на Чико. Авторът не е търсил изненадващата и шокираща хватка, не е правил опити да насити съботния ден с прекалено много факти, дори понякога изпитваме чувството, че в романа събитията се движат 1:1 — утринно ставане, обличане, разговор, разходка из града и т. н., нещо съвсем обикновено за почивен ден от седмицата, когато задълженията се топят от предвкусваното усещане за добре прекаран отход. По душевност и характер Чико е близък на героя на Рангел Игнатов от неговата трилогия Лазар Вангелов, макар и на равнище „неорганизирано съзнание“, независимо че е от по-младото поколение, започнало жизнения си път след революцията, младият работник рязко му отстъпва по широта и размах на изявите, по способностите си за социално общение. Готовността му да отстоява правотата на своите убеждения, непоковареният му нрав и интуитивното долавяне на истините за днешния живот са гаранции за честно и достойно бъдеще. Защото той има немалко слабости — изолира се от колектива като единак, прибързва с юмруците си по време на спор, но у него има топла човешка сила, жалост и съпричастие към съдбата на другите — чувства, които далеч по-интелигентни индивиди считат вече за рецидиви от миналото. Независимо че е нарочен да бъде черната овца в колектива, че е гонен и изолиран от другите, у него продължава да живее детето, което вечно се надява на нещо хубаво, умее да съпреживява пълнокръвно всеки миг от живота, да живее с отворена душа и дори компромисите, които като всеки човек е принуден да прави, не обезверяват ведрия му характер, чужд на стереотипните условности в заобикалящата го среда.

В „Лош ден“ животът на бригадата се разкрива и опосредствано чрез образа на Чико, в чието поведение като в лакмус се отразяват взаимоотношенията, проблемите и надеждите на героите, но в същото време останалите участници в действието не са фигуранти. Те имат своето място не само в доорисовката на образа на централния герой, а и като самостоятелни величини, изясняващи интимните механизми на тази малка социална ядка, в която се центрират бъдещите икономически и нравствени успехи и неуспехи на обществото. Авторът ни дава да почувствуваме и отрицателните черти на този външно добър климат в бригадата на Риса — където младите „са колективно на екскурзия, старите колективно пият мастика“. Поведението на Чико, който се затваря в себе си, защото навсякъде среща стена от пренебрежение или неразбиране на въображението и романтичните му пориви, дразни онези, които предпочитат да виждат човека като добре смазана машина, пледират

за единство, схващано като бит, преживявания, интереси и извън работното място, за унификация на душите, което прави по-лесно тяхното управление.

Тревогата на белетриста идва от обречеността на хора като Чико, Мичоната, артистката, все по-далече изтласквани от прагматизма на времето, чието пряко или косвено превъзпитание чрез режима на социалните пълномощия и правомощия ще извършват онези, които им отстъпват и в професионално, и в нравствено отношение. Романът на Г. Стоев се отнася за времето от 50-те години — време на груб догматизъм и фалш и някои факти в битието, разсъжденията и мирогледа на героите могат да ни изглеждат дори смешни, но и авторът умишлено ги е превърнал в гротеска, за да изостри предупредението си за подмяната на съдържанието с формата, за предупрежденията към човешката личност, която се бори за естественото си право — свобода на избора. Той не се е задоволил с чисто художествените асоциации за бригадата като микрокосмос на цялото общество и дори с видимата рамка на „бащата“ на този град, който е трансформирал правото на лична собственост — в една ли не задължение да притежава и обществена. Типологизацията на атмосферата и социалните внушения идват и по сложно преплетени линии на директни и вътрешни монолози на героите, без да се конкретизира авторството им, като по този начин се изграждат представи за всеобщност на чувствата и разсъжденията им, по-ясно изпълва заплахата от обезверяване, примирение и равнодушие. Тези усещания се подсилват от пряката автора намеса в разказа и дори употребата на разредка в самия текст. Ако прибавим към това многобройните подтекстови внушения, напълно ще си изясним заинтересоваността на белетриста по различни начини и чрез различни способности да ни приобщи към своята тревога за бъдещето. И тази тревога визира не само обикновените хора като Чико, а и тези, които някога са стояли начело на прогреса, а днес са скритата му задържаща сила. И макар че краят на романа завършва оптимистично и ведро поне за Чико (защото разговора между Гачевски и фурналиста Ремс е изкуствено напоен в духа на тогавашното „преустройство“), белетристът ни прави явен намек с онова подхлъзване на неговия герой по излъсканите стъпала буквално в последните редове на творбата и неговите думи „полека да не падна, полека да не падна“.

В своя роман авторът е успял да развие и защити напълно идеята си, че настъпващото отчуждение между хората дори по най-ниските равнища на социалната стълбичка заплашва да деформира цялата система от обществени отношения, превръща все повече групи в обществото в затворени кастови сдружения, девалвира стойностните връзки между хората и органите на управлението, което рефлектира в тяхното съзнание и убеждения. За съжаление днес, четвърт век след написването на романа виждаме, че писателят се е оказал верен прогностик, което говори красноречиво за дарбата му, но не и за ролята на художествената литература да бъде един от главните стожери на бъдещите промени.

Генчо Стоев и творчеството му са типичен пример за единството на човешките изживявания независимо от професионалните и социалните различия, от конкретната ситуация — той се интересува от общото, характерното у човека, от опорите, които го крепят — хуманизма и патриотизма, обвързаността му със себеподобните, с обществото, с хората от целия свят, от условията, които го превръщат в антипод на него самия, и от границата, отвъд която това може да се случи. Ето защо и романът „Циклопът“ е много сериозна и актуална книга, която далеч надмогва не само видимата „военно-патриотична“ тема, но и националните граници, която придобива по-замисъл, по дълбочина на реализацията, по модерност на композицията и структурата, избистреност на белетристичната поетика, усложненост и многопосочност на възприятията, общочовешки измерения. Като подход романът е съчетание на реалистично повествование със сюрреалистични видения, апокалиптични внушения, одухотворяващи неживата материя, рязка смяна на гледните точки — от името на Аза в лицето на Командира на подводницата, от името на действителността извън конкретните хора наречена съдба и на спояващите фрагменти на „обективния“ разказ

в трето лице. Превъплъщенията на словото са многобройни и трудно могат да се обхванат и степенуват, осъществени чрез преки и косвени вътрешни монолози и диалози, вметнати изрази, асоциации в потока на съзнанието, ретроспекции. Изказът е динамичен, сюжетът се развива в различни пластове — обективно-реалният се прелита с вторичния пласт на съзнанието, което отскача към миналото, върви от детството на героя към съвременността, но изменя бързо координатите си, приема в себе си допълнителни връзки и зависимости. Съзнанието е изтъкано от логика и хаос, но това не е приумица на автора, стремеж за оригиналност, а автентичен поглед към живота в екстрена ситуация, когато се заличава границата между спомена и мисълта, между действителността и кошмара, между видимите и формалните различия на човека и себеподобните, на живота от неживата материя. Авторът е смесил много житейски нива, които отвеждат от войските делници към мирния живот, но ни показват обвързаността на човека във водата и на сушата, обвързаност на много равнища, влиянието на неговия живот и съдба върху живота и съдбата на най-близките, а поради естеството на професията му и над останалите хора.

Жаждата за хармония, възможна върху базата на познанието, се изявява и индивидуално-лично в семейството при общуването на командира с бившата съпруга, трите му деца и настоящата приятелка, и обществено-професионално — при взаимоотношенията с екипажа. Именно тук се долавят колизиите между лично и социално, между дълга към хората и привързаността към семейството, тук се налагат нетрадиционни решения, които отзвучават по различен начин в мембраната на индивида и обществено съществуване. Този момент фиксира раздвояването на личността — дошло и от екстремността на обстановката, от чувството за неудовлетворение, а и заради бомбардирането ѝ с влиянията на външния живот, съсредоточени в информационния бум, динамиката и променливостта в междуличностните взаимоотношения и отношенията човек — машина (продължителният живот в подводницата превръща човека и машината в един механизъм, но дали това не пречи за индивидуалността на хората, дали не променя необратимо сетивата и светогледа им?), отговорността за вземане на решения и т. н.

В повествованието на автора времето няма точно осъзнати координати, макар да разбираме, че става дума за изпълнената с драматизъм съвременна реалност. Но по отношение на динамиката на психиката, на светоусещането в отрязъка лично — обществено имаме усещането, че времето е спряло, че този екипаж и тази подводница са микромодел на човешкото общество, че векове и хилядолетия тя дири път към спасителния бряг. Не са случайни срещите с подводниците от различни националности — символичното възсъздаване на това миролюбиво общуване отива по-далеч към смисъла на човешкото съществуване, към нови измерения на изразите „дълг“ и „отговорност“, към смисъла на войната в наши дни, свидетели сме на осмисляне на хилядолетни събития и факти от глобалната точка на хуманизма, от позицията на човешкото оцеляване в търсене на брод към другите.

В по-интимен — обществен план, това е роман за алтернативите пред човека, за неговия избор на професия, но и на семейство, за задълженията му като съпруг и баща, и член на обществото. Книгата е много актуална и с тревогата за оцеляването на човешкия свят не само физически, а и морално-етически, за дълга и саможертвата, схващани не откъм помпозното им звучене, а като реална житейска практика. Тук героите не действуват шаблонно — общото при тях е стремежът към чистота и нравственост, но техният хуманизъм ги води към различни житейски решения, естествени с оглед на специфичната им индивидуалност — самоубийството на Мария, любовта на приятелката ѝ Зоя с Капитана, мъчителното пренастройване на този капитан от „морските“ към „сухоземните“ проблеми, които изискват друг подход и друго равнище за решаване. Авторът заедно с героите търси онази спасителна хармония, която ще им даде възможност, без да изневеряват на себе си и на обществените поведи, да намират взаимно удовлетворение, да изживяват единството помежду си не само като моменти порив, като разбирателство в индивидуалния живот, а ще по-

търсят общност и с другите хора, ще ги заразят със своята тревога и отговорност, ще им покажат неизбродните дебри на човешката психика, ще ги стимулират за верен отговор на трудните въпроси на битието.

Книгата на Г. Стоев е много човешка, много топла и искрена, колкото и суров и непроницателен да е понякога стилът, на който е написана. Това са дирения на контраста между форма и съдържание. Героите са болезнено раними личности въпреки здравата си закалка в подводницата. Шаблонните им изрази, запечатали ежедневието им, са антитеза на всичко онова, за което жадува и плаче тяхната душа, което прозира между редовете от повествованието, и което те потискат в сърцата си. Чрез образа на Командира Г. Стоев е успял да хване човешката душа в нейната неочакваност и многоизмерност, да намери средоточието между логика и противоречивост. Незначителните детайли в спомените на Командира за детството, за вещите вкъщи, от общуването с дъщерите, от друга страна, педантичните описания на взаимоотношенията в подводницата — лични и служебни, подробностите около бойните учения — всички те му създават усещане за пълнота, за атмосфера, за принадлежност към оцветения и одухотворения свят, който го заобикаля и от който той е неделима част.

Образът на Командира и личното и социалното му обкръжение са основата, която дава възможност на белетриста да направи дълбоки социално-типологически наблюдения и обобщения. За да проникне в същността на тези герои, авторът ги изследва с нестандартни средства, отива към тях без предварителни обмислени въпроси и без стремеж да доказва разработени в творческата си лаборатория стандарти и модели на поведение и възприятие. Предимството на тези хора пред останалите им съвременници е в кондензираната мисъл, в надмогването на „сухоземните“ връзки, характерни за цивилния живот, в превръщането на екстремите моменти на сушата в ежедневието, което обаче противно на логиката не води до равнодушие и стереотипност на друго равнище, а развива въображението, задълбочава прозренията, изостря сетивата. Сякаш героите на автора минават границата на „нормалното“ възприятие и надникват отвъд, в пределите на вселената. Но те не са откъснати от проблемите на обикновения живот и този на семействата им. Свързват ги здравите нишки на любовта, на жаждата за общуване, за пристан, в който да се връщат след бурите. Тези хора на дълга са в състояние по-добре да разберат и оценят мирния живот, отколкото другите тях. Благородството на професията им се проявява в различните в сравнение с останалите трудови дейности представи за успеха и просперитирането. Не изявата (военната), а оставането им в сянка е истинският връх; най-голямата заслуга към човечеството е шансът да останат анонимни, а оръжията, които са произведени, да имат само генерални репетиции и нито една премьера.

Мъжествеността на тази професия идва и от необходимостта да вместиш индивидуалния си график на личност със задълженията на боец защитник на мирния труд на хората, да дисциплинираш мисълта си и я синхронизираш с машината и в същото време останеш човек с нежна и деликатна чувствителност. Професията на хората са пагон доказва превъплъщението и могъществото на човешкия организъм и психика, неизследваните тайни на душевността, които приспособяват човека към определена ситуация, без да променят неговата същност, а напротив — да я обогатяват. Авторът разкрива как отговорността за съдбата на другите и взаимната обвързаност между хората не са само плод на възпитание, те са и светоусещане, и нов морал. Неслучайно той се спира паралелно върху личния живот на Командира и живота му в подводницата. Любовта е другата вселена на човешките отношения, също тъй неотбятна и неразгадаема, тайнствена и непозната. А човекът е част от цялото — от материята и вселената като интимен порив и чувство, като мисъл и прозрение. Борбата, на която са се обрекли героите, не е само за физическото и нравственото оцеляване, тя е за хармонията, постигната на различни нива — любов, приятелство, единодействие при съвместното разгадаване на тайните на битието. Засичането между личностното Аз като позиция и „обективното“ изложение внасят коригиращи

нюанси в повествованието, обогатяват гледните точки в него, привнасят интригуващи ракурси в осмислянето им. Един съществен момент тук е самотата — разбирана като отчуждение от най-близките поради емоционална и психологическа отдалеченост, самота и в чисто физически смисъл, там на дъното на океана, където само тънките нишки на локаторите свързват хората с Родната. В по-общ план оживялата самота в подводницата олицетворява съдбата на цялото човечество, което кръжи из вселената на своите взаимоотношения и страсти в надеждата да намери изход и път за спасение. В този смисъл различните пластове, в които се гмурка подводницата, са и пластове на познанието и символи на многоаспектността на връзките между хората независимо от разделението им на „свои“ и „чужди“, на противопоставящи се лагери в течение на хилядолетия. Уязвимостта на тази подводница, заплашена не само от вражеска ръка, но и от природните стихии, подсказва уязвимостта и на индивида, и на целия днешен свят. Защото самота подводница е и реалност, и символ — на уеднаквяването на човешките души, но и символ на търсенията на правилен път на изход от самотата, на прозрение в бъдното време. Тя и нейният екипаж са гарант на мирния живот и труд на хората, но показват и деликатността на равновесието в света.

Още заглавието на романа внася предупредителна нотка: „Циклопът“ — олицетворение на едноок гигант, лишен от координиращи функции, готов всеки миг да предизвика апокалипсис. Г. Стоев много грижливо изследва и показва реалнобитовото ежедневие на тази подводница и всички детайли имат задачата да внушат могъществото на човека, което може да спре надвисналата беда. Движението на подводницата, което има реален географски диапазон и ареал, внушава енергичността на действията, силата на волята и амбицията да се преследва целта. И заедно с това нейният курс, опасващ водните простори на цялата планета, създава усещане за всеобщност на съдбата на всички земни жители.

Може ли семейният живот да се осъществява на принципа на подводницата? — пита Зоя своя приятел Капитана. В смисъл на затворен кръг между разделите и очакванията, самотата и отчуждението по отношение на околните, изработването и просъществуването на един наложен стереотип. Мария е прежалила концертния подиум заради мъжа, чувствувала се е добре с него, той е изпльвал битието ѝ на жена и принудителната им раздяла не е заради честолюбие или невъзможност да упражнява любимата си професия, а от липсата на пълноценна взаимност, от разкъсаната връзка между двамата. Просто в неговата ЦЯЛОСТ тя е намирала малко място и не е била в състояние да издържи на голямото психическо натоварване. Неговата сила, която признават Мария и дъщерите му, е същевременно и слабост, проникваща през порите на самотата, човешка слабост, която отговорността и дългът пред обществото не могат да преодолеят.

Мария се е самоубила, Зоя ще издържи, но с цената вероятно на една раздяла. Тук не става дума за липса на общност, такава съществува и между Командира и дъщерите му, а за формите на проявление на тази общност, за спецификите на общуване между тях.

Първата част от романа, фигуративно казано, е посветена на интимния свят на Командира, макар че повествованието е насочено със спомени от детството и асоциации в потока на съзнанието от морския живот. Втората част е изцяло „потопена“ в океана чрез живота в подводницата, разделен на напрегнато битово ежедневие и сюрреалистични картини, в които прозират страхът от ядрен апокалипсис и историческите напластявания, довели човечеството на крачка от самоунищожението. Така че подводницата, от една страна, е възможно УКРИТИЕ от индивидуалните и обществените слабости, дирене на път чрез колективната сигурност и отговорност, а в същото време задълбочава самотата, насища вече със социални оттенъци. Героят търси алтернатива на накърненото си съществуване в „нормалния“ живот и от личното стига до обобщаващите параметри на общественото битие на хората. Но подводницата е залог за мира и бъдещето, или другояче казано, човечеството е гарант

на самия себе си. Авторът не подсказва директно начина за разрешаване на проблемите, той ги внушава чрез ролята си на социален психолог, чрез разкриване на дълбочината и връзката между личната и обществената драма, чрез разчленяване на отделните ѝ пластове. В такава многозвучна творба, в която словото е и реалност, и символ, подтекстовите внушения се усещат и в ядката на диалозите и монолозите, в смяната на времевите пластове, в апокалиптичните видения, които действуват със слово и звук и раждат усещане за визуално наблюдение и докосване. И в този роман има ЗАВРЪЩАНЕ както в „Цената на златото“, но тук завръщането е от света на разрушенията, от света на разрухата, от дъното на човешкото съществуване, за радост все още ирреално като действителност.

Ето защо книгите на Г. Стоев са естествено продължение една от друга независимо от историческата хронология и тематическите пластове — общото е в човешкия дух и проблема за бъдещето на личността, за гражданската позиция на всеки от нас, във въпроса за избора и алтернативата, която в различен момент се изправя и диктува своите наредби. Авторът прави непрекъснат „препрочит“ на човешката душа, като я втаска в презподията на исторически колизии, в екстремните ситуации на деня, в магическите кръгове на Ада, наречен живот, и проследява реакциите ѝ във всички тези кръгове, взаимоотношенията ѝ, градуса на ПРОМЯНАТА. Той знае колко крехка е границата между видимото спокойствие и неспокойствието, колко променлива е молекулата на удовлетворението и щастието. Но хората му търсят именно този кратък миг на усещане на пълнота както героите от „Циклопът“ след поредното учение, когато стигнали края на физическите и психическите си възможности, усещат лъчите на слънцето, виждат хоризонта, вдъшват чистия въздух. И по-красноречиво от всичко друго разбират, че животът има смисъл, има смисъл тяхната мъжествена професия, имат смисъл и измъчващите ги кошмари, и безсънните нощи и това е кратката минута на щастието, след което всичко ще тръгне отначало за разлика от „цивилните“ професии, където човек продължава започнатото.

Прозренията на Командира идват не от доскоро неизвестни факти и събития, а от видените по нов начин, от нов зрителен ъгъл. Новото, промяната, избистрящото се самосъзнание за семейството, професията, обществото и света се извършват в делника, който подготвя натрупването, взрива на усещанията, бъдещия скок. Новият живот в подводницата осмисля преживяванията на войните отвън, в цивилния живот, като им придава нова отправна точка, но той е основата, върху която ще се гради останалото, а не подмяна на стари с нови усещания и категории.

Новото е силно заради приемствеността си като усещане, психика и поведение. Срещата на различни подводници на океанското дъно „с всякакви профили, от всякакви класи, от всички времена, от всички брегове, с най-различни емблеми“ е одицетворение на идеята, че е „нормално това миролюбие при всички реални различия“ и на необходимостта от единство между хората на планетата и жаждата им за разбирателство. В този момент романът придобива и ярка политическа украса — обвинение към силите, спекулиращи с човешкия живот, нарушаващи равновесието в Света, което приема и екологически аспекти. Обвързаността на всеки с всички, осъществявана по линията индивидуално — лично — обществено, е реална надежда за бъдещето, защото повишава отговорността пред живота, лишава хората от равнодушие, прогонва песимистичните настроения или пацифизма.